

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО МОВНОЇ ОСВІТИ Й МОВЛЕННЕВОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Автор статті здійснює аналіз концептуальних підходів до мовної освіти й мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. Розкриває сутність компетентнісного, комунікативно-діяльнісного, культурологічного підходів. З'ясовує, як відбувається розвиток мовлення в дошкільному віці у межах особистісно орієнтованого підходу. Обґрунтовує необхідність розробки й впровадження словоцентричного підходу до мовної освіти й мовленнєвого розвитку дошкільників.

Ключові слова: компетентнісний, комунікативно-діяльнісний, культурологічний, особистісно орієнтований, словоцентричний підходи до мовної освіти й мовленнєвого розвитку дошкільників.

Інтелектуальний прогрес вимагає не простого нарощування обсягу знань, а розвитку когнітивно-творчих здібностей, доповненого інтуїтивно-творчими методами логіко-діалектичного засвоєння суспільством механізмів мислення. Тому затребуваними виявляються інноваційні освітні моделі, які, враховуючи системно-смісловий (а не системно-структурний) тип свідомості сучасних дітей, порушення в середнього школяра балансу між вербальним і образним мисленням (як наслідок надмірності клішованої аудіовізуальної інформації в поєднанні з постійними інформаційними перевантаженнями), сприяють ефективному освоєнню ними різних способів мислення і діяльності (у тому числі мовленнєво-мисленнєвої).

Інша тенденція розвитку вітчизняної освіти пов'язана з подоланням невідповідності змісту, форм і методів насущним проблемам навчання і неухильним вимогам постіндустріальної епохи, з пошуком умов гармонізації знань і творчої компоненти освіти.

Незважаючи на якісно новий етап розвитку сучасної методики розвитку мовлення (збагачення її даними інших наукових дисциплін, що вивчають мову і мовленнєву діяльність, звернення до таких фундаментальних лінгвістичних новацій як когнітивна лінгвістика, картина світу, мовна особистість і лінгвоконцепт тощо), продовжують розвиватися ряд негативних тенденцій мовленнєвого розвитку дітей. Серед них: наростання "семантичного спустошення" (термін Р.М. Фрумкін) і стереотипізація мовної свідомості, ілюзорність розуміння, ослаблення літературоцентричності свідомості, зміна вікових параметрів мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку у бік їх зниження тощо.

Дошкільна освіта є вихідним і разом із тим суверенним шаблем системи загальної освіти, в якій також актуалізується пошук оптимальних шляхів забезпечення мовної освіти й мовленнєвого розвитку дітей. У контексті формування системно-сміслового типу свідомості майбутніх громадян України доцільним вважається розробка й впровадження словоцентричного підходу до реалізації зазначених завдань.

Мета статті: здійснити аналіз концептуальних підходів до мовної освіти й мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку.

Реалізація поставленої мети вимагатиме, на нашу думку, розв'язання таких завдань:

- 1) розкрити сутність компетентнісного, комунікативно-діяльнісного, культурологічного підходів до розвитку мовлення дошкільників;
- 2) з'ясувати, як відбувається розвиток мовлення в дошкільному віці у межах особистісно орієнтованого підходу;
- 3) обґрунтувати необхідність розробки й впровадження словоцентричного підходу до мовної освіти й мовленнєвого розвитку дошкільників.

Оновлення змісту дошкільної освіти, розробка нових її стандартів першочергово пов'язуються з реалізацією компетентнісного підходу, відповідно до якого знання визнаються не самоцінними, а лише засобом набуття особистісних сенсів, орієнтування в соціокультурному довіллі, способом засвоєння діяльності, необхідної для становлення особистості.

У сучасній лінгводидактиці компетентнісний підхід реалізується через систему певних позицій та принципів відповідно до мети – виховання мовної особистості, тобто формування особистості, яка адекватно, доречно, вільно і творчо використовує мову в різних ситуаціях буття для реалізації власних мовленнєвих завдань [1, с. 168].

Надзвичайно важливими є погляди на змістовий аспект, види і провідні фактори формування мовної компетенції в дітей дошкільного віку А.М.Богущ, викладені в авторських тематичних програмах "Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку" та "Мовленнєвий компонент дошкільної освіти".

У мовленнєвій діяльності вчений розрізняє мовну і мовленнєву компетенції [1, с. 75].

Мовна компетенція – це засвоєння та усвідомлення мовних норм, що історично склались у фонетиці, лексиці, граматиці, орфоєпії, семантиці, стилістиці та адекватне їх застосування в будь-якій людській діяльності в процесі використання певної мови.

Мовленнєва компетенція – це вміння адекватно й правильно використовувати мову на практиці (висловлювати свої думки, бажання, наміри, прохання тощо), послуговуватися при цьому як мовними, так і позамовними (міміка, жести, рухи) та інтонаційними засобами виразності мовлення [1, с.75].

Мовленнєва компетенція дошкільників має таку змістову характеристику:

Лексична компетенція – це запас слів у межах певного вікового періоду, здатність до адекватного використання лексем, правильне вживання образних виразів, приказок, прислів'їв, фразеологічних зворотів.

Фонетична компетенція – правильна вимова всіх звуків рідної мови, звукосполучень відповідно до орфоєпічних норм, наголосів; добре розвинений фонематичний слух, що дає змогу диференціювати фонем; володіння інтонаційними засобами виразності мовлення (темп, тембр, сила голосу, логічні наголоси тощо).

Грамматична компетенція – неусвідомлене вживання граматичних форм рідної мови згідно із законами і нормами граматики (рід, число, відмінок, клична форма тощо), чуття граматичної форми, наявність корекційних навичок щодо правильності вживання граматичних норм.

Діалогова компетенція – це розуміння зв'язного тексту, вміння відповідати на запитання й звертатися із запитаннями, підтримувати та розпочинати розмову, вести діалог, складати різні розповіді.

Комунікативна компетенція – комплексне застосування мовних і немовних засобів з метою комунікації, спілкування в конкретних соціально-побутових ситуаціях, уміння орієнтуватися в ситуації спілкування, ініціативність спілкування. Кожний

вид компетенції має базисні вікові характеристики [1, с.186].

У дослідженні Н.І.Луцан обґрунтовується необхідність формування *мовленнєво-ігрової компетенції*, яку автор розуміє як комплексну характеристику особистості, полікомпонентний утвір, чинниками якого виступають діалогічна, монологічна, когнітивно-мовленнєва, виразно-емоційна, оцінно-етична, театральна-ігрова та ігрова компетенції [3, с.27].

Когнітивно-мовленнєва компетенція означає наявність певних знань у дитини з розвитку мовлення з різних розділів (словник, зв'язне мовлення, звукова культура, граматична будова) у межах програми вікової групи і здатність застосовувати здобуті знання в ігровій діяльності.

Виразно-емоційна компетенція – уміння емоційно виконувати ігрові дії, емоційно передавати їх зміст у мовленні, дотримуючись адекватних засобів виразності; вдало поєднувати мовні та немовні засоби виразності, розігруючи різні ролі в ігровій діяльності.

Оцінювально-етична компетенція – це здатність дитини свідомо аналізувати поведінку однолітків, взаємодіяти під час мовленнєво-ігрової діяльності, вмінні висловлювати своє ставлення до них, мотивувати свої моральні та естетичні оцінки.

Театральна-ігрова компетенція передбачає наявність у дітей умінь і навичок самостійно розігрувати зміст знайомих художніх творів у театралізованих іграх, іграх-драматизаціях, іграх за сюжетами літературних творів, інсценувати твори в театральних виставах [3, с.27].

У змісті художньо-мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку виявлено такі компетенції:

Когнітивно-мовленнєва компетенція – наявність певних знань у дітей про письменників та їхні твори в межах програми вікової групи; здатність відтворити зміст знайомих творів, назвати автора твору, впізнати твір за його уривком чи ілюстрацією, прочитати напам'ять вірш; пригадати загадки, прислів'я, скоромовки, лічилки.

Виразно-емоційна компетенція – вміння виразно та емоційно передати зміст художнього твору, дотримуючись адекватних засобів виразності й вдало їх поєднуючи.

Поетично-емоційна компетенція – здатність дітей виразно читати вірші, здійснювати елементарний художній аналіз віршів (знаходити повтори голосних і приголосних звуків, римовані рядки, добирати римовані слова тощо).

Оцінювально-етична компетенція – здатність дитини свідомо аналізувати поведінку героїв художнього твору, висловлювати своє ставлення до них, мотивувати моральні на естетичні оцінки.

Театральна-ігрова компетенція – це наявність у дітей умінь і навичок самостійно розігрувати зміст знайомих художніх творів у театралізованих іграх, іграх-драматизаціях, іграх за сюжетами літературних творів, інсценувати твори в театральних виставах [2, с.75-76].

Наукові дослідження з методики навчання рідної мови нового тисячоліття значно розширюють перелік основних компетенцій, визначених фундатором вітчизняної галузі дошкільної лінгводидактики, академіком А.М.Богущ. Ми погоджуємося, що наявний термінологічний розвій не завжди, по-перше, відповідає реальному статусу сучасного дошкільного дитинства; по-друге, дозволяє ефективно організувати педагогічний процес у дошкільному навчальному закладі.

Реалізація комунікативно-діяльнісного підходу до навчання дітей рідної мови, розвитку мовлення забезпечується при дотриманні таких умов як-от: діяльнісний характер організації процесу засвоєння мовних засобів, здійснення мовленнєвого розвитку в різних видах дитячої діяльності. Найчастіше цей аспект реалізується через збагачення словника дітей новою лексикою, пов'язаною з конкретною діяльністю. Менше уваги приділяється розвитку комунікативних умінь, наприклад, тому, як досягти мовленнєвої взаємодії у спільній діяльності: ввічливо звернутися, запропонувати товаришеві допомогу, дати пораду, висунути певну пропозицію, спонукати до спільних дій або тактовно висловити незгоду, довести, що справу можна залагодити інакше. Введення вихователем завдань з розвитку мовленнєвої комунікації у процес організації різних видів дитячої діяльності, сприяє формуванню в дошкільнят умінь застосовувати засвоєні на заняттях мовні засоби, правила мовленнєвого етикету в реальних життєвих ситуаціях спілкування та практичної взаємодії (М.Алексєєва, О.Артемова, А. Богущ, А. Гончаренко, Е.Короткова, В.Скалкін, В. Яшина).

Діяльнісний підхід до процесів навчання мови і розвитку мовлення є одним із провідних і визначальних у розробці методик роботи з дошкільнятами (Н.Кравець, О.Низовська). Весь педагогічний процес важливо спрямувати на свідоме засвоєння дітьми мовних та мовленнєвих явищ, частіше вправляти їх у самостійних висловлюваннях, а не лише у переказах, розповідях напам'ять та в інших репродуктивних діях.

Культурологічний підхід до розвитку мовлення дошкільників передбачає навчання на засадах кращих традицій українського народу, засвоєння мовленнєвих еталонів, зразків красивого, образного мовлення з художніх творів, дотримання принципу народності. Дитина відчуває себе приналежною до українського народу і його культурно-історичних цінностей (С. Богдан, В.Горбачук, Л.Івлева, Є.Маланюк, В. Русанівський, В. Скуратівський, О.Ткаченко). Принцип народності у вихованні та навчанні дітей обстоювали В. Сухомлинський, М.Стельмахович, С.Русова, К. Ушинський. В. Сухомлинський зауважував, що діти не знають коріння свого народу, його звичаїв, традицій, оберегів [5]. Як справедливо зазначала С.Русова, прищепити дитині національні риси можна лише орієнтуючись на специфіку природи, географічного розташування, клімату, історії рідного краю на певній території [4].

Традиційний функціональний підхід, на якому ґрунтувалася радянська педагогічна наука, поступився місцем особистісно-орієнтованим технологіям навчання та виховання. На сучасному етапі розвитку педагогічної науки в Україні в працях І.Беґа, О.Кононко, З.Плохій, С.Подмазіна, О.Проскури, О.Пехоти, О.Савченко, О.Сухомлинської, В. Сухомлинського та ін. сформульована цілісна концепція особистісно-орієнтованого виховання й навчання.

Базові цінності особистісно-орієнтованої освіти полягають у визнанні цінності особистості кожної дитини й націленості навчання на розкриття й розвиток його індивідуальності. Особистісно-орієнтована система освіти виходить із пріоритету індивідуальності, самоцінності, самобутності дитини як активного носія суб'єктивного досвіду, що складається задовго до впливу спеціально організованого процесу навчання.

Однак це не означає пристосування навчання під рівень розвитку суб'єкта навчання, а припускає лише відповідність педагогічної діяльності "природі" дитини, потребам її особистості.

У межах особистісно орієнтованого підходу розвитку мовлення в дошкільному віці відбувається за умов створення активного мовленнєвого середовища, у процесі взаємодії з оточуючими, паралельно в декількох системах: "дитина – дитина", "дитина – дорослий", "дитина – однолітки". Науковці відзначають, що зміст і форма спілкування дитини з однолітками та дорослими істотно відрізняються (О.Гвоздев, Л. Єфіменкова, В.Капінос, Т.Піроженко, Н.Сергєєва, Є. Смирнова, Т.Юртайкіна). Так, діалоги в системі "дитина-дитина" характеризуються більш повним та активним

застосуванням різноманітних мовленнєвих засобів, зрозумілістю, зв'язністю, правильністю порівняно до діалогів у системі "дитина – дорослий". У розмові з дорослим дитина не прагне бути зрозумілою - дорослий розуміє дитину в будь-якій ситуації. Однолітки ж вимагають чіткості та ясності висловлювань. Потреба у спілкуванні з іншими дітьми спонукає малюка до мовленнєвої активності.

Отже, загальний мовленнєвий розвиток особистості значною мірою залежатиме від того, чи буде у дошкільному віці прищеплено інтерес до рідного слова, бажання постійно пізнавати в рідній мові щось нове, відкривати для себе маленькі таємниці мовної глибини.

Це, у свою чергу, актуалізує потребу здійснення систематичної роботи над словом у дошкільній ланці освіти.

Свідоме ставлення до мови починається із проникнення в її лексичне багатство. Оскільки слово – найактивніша одиниця мовлення, то вивченню лексеми слід приділяти належну увагу на всіх освітніх рівнях. Достатній лексичний запас і свідоме його розуміння – одна з умов вільного володіння усним і писемним мовленням, що є фундаментальною основою розвитку навчально-пізнавальної активності дітей молодшого шкільного віку не лише на уроках мови, а й у процесі вивчення всіх інших предметів початкової ланки освіти.

Отже, у межах словоцентризму науковці (А. Загнітко, І.Зайцев, Л.Мацько, М.Михальченко, В. Теркулов) обґрунтовують свої дослідження на констатації того, що центром номінації визнається слово. Усі інші номінативні одиниці (словосполучення, фразеологізм, речення, текст) визначаються через слово.

Слово – центральна функціонально-структурна одиниця мови. Усі інші елементи мови існують або для слова й у слові (фонемі та морфемі), або завдяки йому (речення).

Однак багатовіковий досвід лінгвістики показав, що поняття "слово" принципово невизначене. Хоча мовці завжди чітко відчують і виділяють у мовленні окремі слова. Це зумовлено тим, що, по-перше, слова в мові дуже різні за своїм значенням і функціями, а по-друге – визначення, яке підходить для однієї мови, часто не придатне для іншої.

Учені пропонують і новий термін "номінатема". Для позначення ж мовленнєвих реалізацій номінатемами вживається інтегруючий термін "глоса".

В основі виділення номінатемами лежить уявлення про семантичну тотожність і формальний взаємозв'язок її мовленнєвих реалізацій. Семантична тотожність – домінанта об'єднання цих реалізацій – може реалізовуватися за двома моделями: моделями ідентичності й моделями варіативності. При цьому на рівні мови вона існує у вигляді цілісного лексико-граматико-семантичного комплексу, цілісного інваріантного сигніфікативного номінативного значення, яке за своєю структурою збігається з концептом. Це конгломерат онтологічних і індивідуальних знань про клас референтів, що номінується. У мовленні ж здійснюється актуалізація згідно з цілями комунікації тих або інших аспектів цих знань у семантичній структурі одиниці мовленнєвої номінації. У зв'язку з цим передбачається, що лексико-семантичні варіанти номінатемами – це її мовленнєві модифікації з актуалізованим тим або іншим способом інваріантним значенням. Існують дві тактики актуалізації – денотація, тобто актуалізація значення без зміни референтів, і конотація, тобто актуалізація із заміщенням референтів, обумовленим їхнім образним отождоженням за актуалізованою ознакою. Як уже відзначалось, при такому трактуванні в зону модифікування однієї номінатемами попадають глоси, які є рівними не лише слову, але і його сполучення з іншими повнозначними словами, що є аналітичними актуалізаторами тих або інших лексико-семантичних множників вихідної номінатемами, а також його сполучення зі службовими словами, які є аналітичними актуалізаторами її лексико-граматичних множників.

Семантичної тотожності недостатньо для об'єднання глос в одну номінатему, оскільки нею можуть бути наділені й самостійні, формально не зв'язані синонімічні номінативні одиниці. Обов'язковою для глос є формальна зв'язаність, реалізована при формальному й семантичному модифікуванні номінатемами.

Таким чином, словоцентричний підхід у мовознавстві дає змогу досліджувати лексичне значення за словниковими дефініціями, з'ясувати характер і типи структури слів, здійснювати аналіз лексичного значення слова в аспекті його епідигматики.

Лінгводидактика тільки нещодавно актуалізувала науковий пошук методів і прийомів навчання мови словом з метою реалізації завдань мовної освіти й мовленнєвого розвитку дітей (О. Антонова, А. Богуш, М. Вашуленко, Н. Гавриш, А. Дейкіна, Л. Логвінова, Н. Луцан, Л. Федоренко).

Висновки й перспективи подальших досліджень. Відтак, потреба створення лінгводидактичної системи, що дала б змогу дітям дошкільного віку сприйняти слово у єдності його значень, у взаємозв'язках з іншими словами в словосполученні, реченні, мікротексті, розширити коло його лексико-граматичних та суто лексичних ознак; недостатнє вивчення методики роботи зі словом на етапі дошкільного дитинства зумовлюють необхідність розробки й впровадження словоцентричного підходу до мовної освіти й мовленнєвого розвитку дошкільників.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Богуш А.М., Гавриш Н.В.* Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови: Підручник / Богуш А.М., Гавриш Н.В. [За ред. А.М.Богуш]. – К.: Вища шк., 2007. – 542 с.
2. *Богуш А.* Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах. Підручник для студентів вищ. навч. закладів факультетів дошкільної освіти / Богуш А., Гавриш Н., Котик Т. – К.: Видавничий Дім "Слово", 2006. – 304 с.
3. *Богуш А.М.* Мовленнєво-ігрова діяльність дошкільників: мовленнєві ігри, ситуації, вправи. Навчально-метод. посібник / А.М. Богуш, Н.І. Луцан. – К.: Видавничий Дім "Слово", 2008. – 256 с.
4. *Русова С.Ф.* Нова школа соціального виховання / Русова С.Ф. – Катеринослав – Лейпциг: Укр. вид-во, 1924. – 151 с.
5. *Сухомлинський В.О.* Проблеми виховання Вибрані твори / В.О. Сухомлинський. – Т. III. – К.: Рад. школа, 1970. – С. 273-280.

